

Голобуцький В.А.

*Историк украинского казачества,
специалист по экономической истории Украины
г. Киев, Украина*

[Биография](#)

Провісник бурі

(глава з книги «Гомін, гомін по діброві»)

То не хмара з буйним вітром
З Дніпра налягають -
То Павлюк та Остряниця
Ляхів обступають.

Народна дума

Повернувши Кодак і стративши Сулиму, пани ще більше стали напосідати на поневолений люд. На сеймі, що зібрався зараз же після захоплення Кодака, магнати знову наполягали на тому, щоб розпустити реєстр. Але король не погоджувався з ними, бо в такому разі Польща не змогла б захистити себе від нападів турків і татар.

Пани, однак, не слухали короля і почали самовільно обертати реєстровців на своїх підданих. Так поведився з козаками, наприклад, родич магнатів Жолкевських багатий пан Ян Данилович, коли дістав собі в управу Корсунське і Чигиринське староства. З'явившись сюди з великим загоном жовнірів, він шаблюю приводив до «послушенства»

не тільки селян і міщан, але й козаків. І біда була тому, хто опирався чванливому пану. «Яке мені діло до ваших прав, - кричав Данилович на козаків, - у мене є лицарі кращі за вас!».

Правда, не всі пани так відверто тиснули на козаків, як Данилович. Хитрий і улесливий Адам Кисіль, сеймовий комісар реєстру, радив підкопуватись під реєстрове козацтво зсередини. Старшину, казав він, треба підкупити різними подарунками, до заможних козаків і до всіх тих, хто на них озираються, ставитись ласкаво і ні в чім не зачіпати їх, а голоту нещадно карати шаблею.

Реєстровці добре розуміли, куди гнуть пани. На початку весни 1637 року частина їх подалася на Запорозжя. На чолі цього козацтва став Павлюк - Павло Бут. Павлюка добре знали не тільки в реєстрі, а й на Запорозжі. Разом із Сулимою Павлюк брав участь у взятті Кодака і разом з ним його було відправлено на страту до Варшави. Тільки завдяки якомусь щасливому випадкові Павлюку вдалось уникнути смерті. Самовільний вихід частини реєстру на Запорозжя знаменував початок нового повстання.

Скоро до Киселя і коронного гетьмана Конєцпольського надійшли ще тривожніші звістки. Переказували, що реєстровці, які лишилися на волості, теж готуються скинути старшину та йти слідом за Павлюком, а селяни продають воли та інше майно і купують зброю, коней, сідла. Більше того, Павлюк із загоном козаків несподівано напав на Черкаси, де стояла реєстрова артилерія, захопив пі знову повернувся на Січ.

Обраний на Запорозжі гетьманом, Павлюк розіслав універсали. Він закликав усіх йти на Запорозжя, вступати до козацтва і боротися за волю. Одночасно, звертаючись до панів, Павлюк загрожував їм жорстокими карами, якщо вони не припинять знущатися над народом. Люди уважно прислухались до цих закликів. Багато селян збиралося докупити і простувало на Запорозжя.

Наприкінці літа Павлюк на чолі козацького війська вирушив на Східну Україну. Дійшовши до Крилова, він відправив на Лівобережжя загін з полковниками Карпом Скиданом і

Семеном Биховцем. Їм наказано було заарештувати реєстрову старшину, яка в цей час була в Переяславі, об'єднати навколо себе місцеві повстанські загони і прибути з ними в Чигирин.

Скидан і Биховець дійшли до Переяслава і захопили реєстрового гетьмана Саву Кононовича та багато інших старшин, потім переправились на Правобережжя і прибули в Чигирин. Козацька рада ухвалила розстріляти заарештованих старшин як зрадників.

Проте дехто із старший утік із Переяслава. Між них був Іляш Караїмович. Добившись до Бара, Караїмович з плачем розповів Конецпольському про події на Задніпрянщині. На закінчення Караїмович додав, що повстанці хочуть об'єднатися з донськими козаками і визнати владу російського царя.

Збентежений Конецпольський зараз же видав універсал. Сповідуючи шляхту і старост про повстання, він наказував негайно хапати всіх «бунтівників» і приставляти їх до нього в Бар. Щоб настрахати тих, хто пристав до повстанського війська, Конецпольський звелів мордувати і вбивати їхніх жінок і дітей, грабувати майно і палити оселі. «Краще, - писав розлючений коронний гетьман, - щоб на тих місцях росла кропива, ніж множилися зрадники його королівської милості і Речі Посполитої».

В Барі почали готуватися до походу на Задніпрянщину. В усі кінці полетіли гінці з наказами: частини коронного війська повинні були якнайшвидше сходитися до Бара. Але жовніри не поспішали. Дуже хоробрі перед беззбройною людністю, вони тепер, коли йшлося про козаків, пригадували Курукове озеро. Тільки за 3 місяці, вже пізньої осені, Конецпольському вдалося відправити військо з Бара. Це була досить велика сила, бо до коронного війська пристали магнати із своїми надвірними частинами і загоїш місцевої шляхти. Командувати всім військом було доручено пальному гетьманові Миколі Потоцькому.

Коронне військо вирушило в напрямку Білої Церкви. По дорозі воно зустріло багато шляхтичів, що тікали з Лівобережжя. Дивлячись на їхні злякані, розгублені обличчя,

капелан (священик) коронного війська, патер Окольський, глузливо казав: «Вони справді шанують те святе правило, що краще ликове життя, ніж шовкова смерть». «На Задніпрянщині, - писав Потоцький, - покозачились усі до останнього. Князівські міста - Ромни¹ і всі інші дають величезні юрби своєвольників; і мій Ніжин приєднався до них». «Тут, - писав трохи згодом Потоцький, - що хлоп, то і козак».

Дорогою до Потоцького пристав Іляш Караїмович з загоном зібраних звідусіль реєстрових козаків. Дуже ревний панський підніжок Караїмович доповів Потоцькому про все, що йому вдалося розвідати: де стоять повстанці, які в них сили, скільки мають гармат.

Наприкінці листопада Потоцький підійшов до Білої Церкви. Він сподівався на урочисту зустріч. Але вітати польного гетьмана вийшла тільки мізерна купка реєстровців із полковником Клишею.

З Білої Церкви Потоцький хотів негайно вирушити на Чигирин, де стояли Павлюк і Скидан, щоб розгромити козаків раніше, ніж повстання набере більшої сили. Але жовніри стали бунтувати. Вони вимагали видачі затриманої платні і твердили, що ніякого ворога нема і не треба нікуди йти. Дарма офіцери умовляли їх: «Якщо слухатимете наказів пана гетьмана, - казали вони, - то заживете невмирущої слави на цьому світі, а на тому дістанете вічне блаженство; а якщо не підете на ворога, то тут же вас ганьба і кара, а «там» - пекло». Проте жовніри більше боялись козаків, ніж чортів у пеклі. Не слухали вони і самого польного гетьмана, який звернувся до них «з плачем і сльозами». Тільки після того, як до Потоцького прибули Лука Жолкевський і інші пани з своїми загонами, а також коронна артилерія, жовніри стали слухняніші.

Тим часом Павлюк і Скидан з військом покинули Чигирин і вирушили до містечка Мошни на річці Ольшанці. Сюди мали сходитися повстанські загони із Задніпрянщини, а також реєстровці з Канева, Корсуня, Стеблова і взагалі всі, хто пристав до повстанців.

Довідавшись про це, Потоцький пішов назустріч козакам. Два війська зіткнулися поблизу

Морен - під Кумейками.

Польське військо зайняло вигідні позиції. З одного боку його захищало болото і ріка, з трьох інших - вози, поставлені в 10 рядів. За возами стояли піхота та артилерія, а за ними кіннота.

Павлюк і Скидан вирішили першими напасти на ворога. Наблизившись до польського табору, козаки з ходу рушили на ту його частину, яка прилягала до болота. Поява козаків справила велике враження на панів. Очевидець патер Окольський писав: «Наступ селян являв собою виразну картину: вони йшли табором у 6 рядів, з 4 гарматами на чолі, 2 по боках і 2 ззаду, а всередині між возами йшло військо... правильно розподілене на полки і сотні». Над козацькими лавами майорили прапори.

Якраз біля самого табору козаки наткнулися на присипане снігом багно. Сильний вітер від підпалених Кумейок гнав на них густий дим. Гарячий попіл сліпив очі. Павлюк дав наказ відступати, і козаки, стріляючи з гармат і самопалів, почали відходити на Мошни.

Потоцький послав погоню. Козаки ледве встигли зупинитись на рівному місці й оточити себе возами, як на них насіла польська кіннота. Окопуватися вже не було часу. Але і за таких умов козаки бились, як леви, і тричі відкинули ворожу кінноту. «Хлопи, - писав Потоцький, - виявляли завзяття та стійкість і як один відмовлялись од миру. Ті, у кого не було зброї, били жовнірів голоблями і дишлами». Незабаром підійшли головні польські сили і навалилися на козацький табір. Почався бій.

Становище козаків було тяжким. Жовнірам вдалося підпалити в козацькому таборі вози з сіном і соломою. Вогонь дійшов до бочок із порохом. Стався вибух. Але й після цього козаки мужньо боронили свої позиції. Часто беззбройні повстанці голими руками стягували з коней польських вершників. Втрати козаків були дуже великі. Особливо гостро відчувався брак пороху. Все це й примусило козаків відступити на Мошни.

Дехто з почту польного гетьмана радив переслідувати козацьке військо. Але Потоцький не згодився, бо боявся своїх жовнірів. «Навіть старі вояки казали, - писав Окольський, - що ніколи не бували в такому тривалому і сильному вогні і не бачили такої кількості трупів». Крім того, в польському війську не вистачало куль. Потоцький велів роздати жовнірам свинець і наказав зараз же робити кулі.

На другий день польське військо вирушило на Мошни. Коли воно підійшло до містечка, козаків уже не було там: вони простували на Черкаси, а звідти на Боровишо. Дорогою козаки розділились: Павлюк з кількома тисячами козаків залишився в Боровиці, а Скидан пішов на Запорозжя, щоб підготуватися до нового виступу.

20 грудня польське військо підійшло до Боровиці, оточило й підпалило її, відрізавши козакам дорогу до води.

Проте мужність і завзяття козаків розвіяли у Потоцького надію перемогти їх силою зброї. Тієї ж ночі він запропонував їм розпочати переговори. Козаки прийняли пропозицію і відправили в польський табір своїх уповноважених - Павлюка з чотирма старшинами. Потоцький і комісар у козацьких справах Кисіль заявили, що забезпечують козакам життя і свободу, якщо вони припинять опір. Старшина, зважаючи на тяжке становище повстанців, згодилась на це. Але як тільки козаки вийшли з містечка, Потоцький наказав схопити Павлюка і інших старшин - учасників переговорів; їх закували в кайдани і відправили до Варшави.

За кілька днів Потоцький оголосив козакам умови капітуляції. Козаки мали неухильно виконувати всі накази коронних гетьманів і ліквідувати Запорозьку Січ. Тут же Потоцький призначив нову реєстрову старшину. Посаду старшого реєстру було віддано Іляшу Караїмовичу, військового писаря - Богдану Хмельницькому, осавулів - Федору Лютаю і Левку Бубновському. Призначено було і нових полковників.

Треба сказати, що, за винятком Іляша Караїмовича, відомого прибічника Потоцького, та інших, подібних до нього, призначені старшини були учасниками повстання. Цим, а також

порівняно легкими умовами капітуляції Потоцький хотів вплинути на всіх інших повстанців і спонукати їх скласти зброю.

Удаючи з себе під час переговорів «ласкавого пана», Потоцький, як тільки переговори скінчились, кинувся придушувати повстання. В той час, коли частина коронного війська палила села і містечка, мордувала, вішала й садовила на палю людей на Правобережжі, сам Потоцький з великим загоном вдерся на Лівобережну Україну. Він лютував, мов дикий вепр. За прикладом Потоцького мстилася на невинних людях і місцева шляхта. Лівобережжя підпливало кров'ю Вступивши в Ніжин, центр свого староства, Потоцький звелів по всіх шляхах, що вели в місто, поставити шибениці із страченими людьми. Було схоплено славних ватажків місцевих повстанців: Кизиму, його сина Кизименка, Кушу і багатьох інших самовідданих і мужніх борців.

Напившись крові в Ніжині, Потоцький вирушив на Київ. Тут, перед стінами замка, на горі Киселівці, він наказав передусім посадити на палю Кизиму та його сина і стягти голову Куші. З Києва, всюди залишаючи за собою шибениці й палі, Потоцький пішов на Поділля.

Охоплені почуттям негасимої ненависті до поневолювачів, селяни й міщани тікали на Запорозжя. Туди ж відступали і повстанські загани. Січ і тепер була тим вогнищем, звідки мала початися нова пожежа.

Справді, вже на початку лютого 1638 року польські урядники одержали звістку, що на Запорозжжі зібралось близько 5 000 повстанців. Занепокоєний цим Конецпольський наказав поставити в Чигирині і Кременчуці великі залоги і просунути коронне військо ближче до порогів. Але було вже пізно. В березні запорожці вирушили на волость. На чолі їх стояв обраний на гетьмана Яцко Острянин.

Вирушивши на Україну, повстанське військо розділилось на 3 частини. Одна, з Острянином, перейшла на Лівобережжя, зайняла Кременчук, а потім повернула на Хорол і Омельник. Запорозька флотилія, очолена Гунею, піднялась по Дніпру і захопила переправи в Кременчуці, Максимівні, Бужині і Чигирин-Діброві. Скидан з рештою війська

пішов правим берегом і зайняв Чигирин. Повстанці ставили перед собою складне завдання: винищити частини коронного війська, які стояли на Лівобережжі під начальством Станіслава Потоцького, брата пального гетьмана. Щоб відрізати Потоцького від Правобережжя, вони поспішали захопити дніпровські переправи.

Острянин просувався дуже обережно. Але Станіслав Потоцький довідався про нього і зразу пішов назустріч козакам. За ним потягнувся й Іляш Караїмович із частиною реєстровців. Ворожі сили були великі, а Острянинові малі. Тому він вирішив зайняти Голтву і тут оборонятися. Голтва була вигідний пункт. Вона стояла на високому місці, на лівому березі однойменної річки, саме при впадінні її в Псьол. Місто було обгороджено палями і мало замок, зв'язаний з багнистим і вкритим лісом правим берегом Псла вузьким довгим мостом. Зайнявши Голтву, козаки збудували нові укріплення. Відкритий бік півкруга - від одного берега до другого - загородили земляним валом, а високу могилу перед ним перетворили на редут і втягли на нього гармати.

На початку травня до Голтви підійшов Потоцький. Поставивши табір якраз проти козаків, поляки теж насипали вал між обома річками. Збудувавши укріплення, Потоцький відправив на правий берег Псла два полки іноземної піхоти і кілька тисяч реєстровців на чолі з Караїмовичем. Їм було наказано негайно захопити замок. Острянин розгадав цей план і перекинув на правий берег, у тил ворога, загін козаків. Перейшовши річку, Караїмович кинувся по мосту до замкової брами. Зустрінутий градом куль, він мусив відступати. Але дорога до переправи на лівий берег вже була завалена деревами. Засівши за ними, повстанський загін відкрив сильний вогонь і примусив ворога шукати порятунку в лісовому болоті. Реєстровців Караїмовича та іноземну піхоту було винищено майже до ноги.

На другий день, 6 травня, Потоцький розпочав штурм козацького табору. Мужньо відбиваючи шалені приступи ворога з фронту, козаки одночасно напали на нього з тилу. Поляки опинилися, як кажуть, між молотом і ковадлом: спереду на них рухався козацький табір, ззаду - козацька піхота. В польському війську зчинилася паніка, і воно зазнало поразки.

Потоцький став відходити на Лубни. Тепер він уже шукав надійного місця для оборони. Дійсно, в лубенському замку зберігалися великі запаси зброї і продовольства. Крім того,

в Лубни мала прийти підмога, просити яку Потоцький вже відправив гінців до коронного гетьмана в Бар. Щоб затримати Острянина в Голтві, він хотів зав'язати з ним переговори.

Але Острянин відмовився від переговорів і також вирушив на Лубни. Він теж чекав підмоги. До нього вже поспішав загін запорожців і донців на чолі з отаманом Муркою.

Повстання розгорялося. На Правобережжі діяли загони отаманів Сокирявого, Солами й Бардаченка. За Лубнами в тилу у ворога, теж діяло кілька повстанських загонів.

Ледве Острянин підійшов до Лубен, як Потоцький кинув на нього своє військо, не давши козакам, втомленим довгим переходом, укріпити свої позиції. В полі біля Лубен розпочався запеклий бій. З одного боку на козаків, які все-таки встигли обгородити себе возами, кидалась польська піхота і кіннота, з другого - в них стріляли реєстровці з задалегідь збудованих гуляй-городів: рухливих дощаних укріплень, поставлених на колеса. Козаки зазнали чималих втрат. Ворогові вдалося кілька разів розірвати лінію возів, і козаки відкинули його назад з великими труднощами. «Поле, - писав Окольський, - вже густо окропилося кров'ю, стрілка годинника давно вже перейшла за південь, вже проспівали вечірню, а битва все ще тривала, залишаючись невирішеною». Аж ось надвечір козаки сильним ударом відкинули і погнали поляків з їхнього табору. Старий міст не витримав великого натовпу і поховав під собою багато жовнірів і реєстровців.

Хоч козаки і виграли бій під Лубнами, однак були дуже знесилені.

Крім того, їм бракувало пороху і продовольства. Тому тієї ж ночі, тобто проти 17 травня, Острянин почав відходити на північний схід, а потім повернув на Миргород. Там були великі старостинські селітрени варниці й порохові льохи. Вступивши у Миргород, Острянин довідався, що на допомогу Станіславу Потоцькому вже поспішають два війська: Миколи Потоцького і Яреми Вишневецького. Острянин вирішив остаточно розбити Станіслава Потоцького раніше, ніж до нього надійде підмога, і вийшов з Миргорода. Обійшовши з півдня Лубни, Острянин вирушив через Лукомль на Сліпород, а потім на Жовнин.

Але по дорозі Острянин зазнав великих втрат, і коли підійшов до Жовнина, його сили вже були надто малі. А тим часом Потоцький наступав на п'яти. Козаки нашвидку зайняли позиції недалеко від впадіння Сули в Дніпро. Це було невигідне для оборони місце. Скоро Потоцькому вдалося прорвати в кількох місцях козацьку лінію оборони. Вважаючи дальший опір недоцільним, Острянин із частиною війська переправився через Сулу й перейшов російський кордон.

Та й повів свій Кіш
Отаман Остряниця
У московські землі,
Щоб там поселиться.

Після виходу Острянина козаки, що лишилися в таборі, обрали нового гетьмана. Це був Дмитро Гуня, відомий козацький ватаг, представник запорозької сіроми і мужній вояк. Під його керівництвом козаки швидко відновили табір і ще кілька разів одкинули ворога.

Аж ось 20 червня в Жовнині довідались, що в Переяслав з великим кінним військом прибув польний гетьман Микола Потоцький. За кілька днів Потоцький уже міг бути під Жовнином. Гуня вирішив вибрати вигідніше місце і тієї ж ночі повів військо в гирло ріки Старця (поблизу с. Градизька). Тут, на високому березі Дніпра, козаки поставили табір. Ці позиції були набагато кращі. З двох боків їх захищали Дніпро і Старець, з третього - болото.

22 червня ледве козаки підійшли до Старця, як їх догнала кіннота Миколи Потоцького. Отже, ставити й укріплювати табір козакам довелося вже під сильним вогнем ворога. Вночі до Старця підійшли зі своїми військами Станіслав Потоцький і Ярема Вишневецький.

Почалася облога козацького табору. До польського війська прибували щодень нові сили. Патер Окольський, що й цього разу сидів у польському таборі, писав: «Повсталі селяни щодня бачили з свого окопу, як до нас прибувають нові полки, тоді як самі вони не мали ніякої підмоги».

Тим часом Микола Потоцький розіслав у різні місця каральні експедиції. Скрізь, де вони проходили, лишалися трупи замордованих людей і руїни спалених сіл. Даремно Гуня протестував, вимагаючи, щоб пани припинили ці злочини. «Хай би вже, - писав він Потоцькому, - ви вели війну з нами, Запорозьким військом... аби тільки дали спокій бідним неповинним і пригнобленим людям, голос яких і безвинно пролита кров підносяться до бога і благають його помститися».

Не сподіваючись узяти козацький табір штурмом, пани вирішили подолати його довгою облогою. Але козаки трималися стійко. Сміливими вилазками вони намагалися прорватися крізь польські шанці і вийти з оточення. 5 липня сам Гуня повів козаків в атаку на польські вали. Гарматним ядром було вбито козака, який ніс бунчук над головою козацького гетьмана. Гуня підхопив бунчук і з ним кинувся вперед. Однак ні тоді, ні пізніше козакам не пощастило прорвати ворожі укріплення.

10 липня після старанної підготовки Микола Потоцький віддав наказ розпочати наступ. Польське військо з самого ранку й до пізнього вечора штурмувало козацькі позиції, але не мало бодай найменшого успіху. Тоді Потоцький вирішив розпочати переговори й відрядив до козаків своїх представників.

Козацький гетьман чемно прийняв посланців у своїй дуже скромній ставці. Він запросив їх сісти поруч із собою на оберемку сіна й частував хлібом та вареною рибою. Посланці заявили від імені сейму, що надалі реєстр зберігатиметься в складі шести тисяч чоловік і за реєстровцями визнають їхні права й «вольності». На думку Потоцького, це могло внести розбрат у козацький табір - відколоти реєстровців од селян і призвести до укладення миру. Гуня обіцяв обміркувати умови на раді. З тим пани й повернулися назад.

На раді повстанці відкинули геть панські пункти. Вони з гнівом говорили, що взялися за зброю не ради привілеїв для купки реєстровців, а щоб визволити весь народ з-під панського ярма.

Незбаром у польський табір привезли облогові гармати. Тепер Потоцький вирішив розпочати генеральний приступ. Попереду табору спорудили високий редут, поверх нього земляний блокгауз - польове укріплення з бійницями. Звідти як на долоні було видно весь козацький табір. Поставлені на редуті гармати чинили велику шкоду козакам.

В ніч на 22 липня кілька козаків під виглядом реєстровців проникли в траншею біля редуту. Від жовніра з українських селян, що стояв тут на варті, вони дістали пароль і повернулися до своїх. Через півгодини до редуту підповзло вже кілька десятків козаків. Знаючи пароль, вони швидко винищили варту і піднялись на редут. Козаки хотіли зруйнувати блокгауз і скинути з нього гармати. Але як тільки вони досягли вершини в польському таборі знялася тривога. Щоб не потрапити до рук ворога, козаки скочили з редуту і щасливо втекли. Ця нечувано смілива вилазка так налякала панів, що вони до самого ранку простояли напоготові.

Невдовзі після цього Потоцький розпочав штурм, кинувши на козаків усі свої сили. Становище повстанців було дуже тяжке. Вони вже давно не мали харчів. «Не було чим втішатися, - писав про козаків Окольський, - коли доводилось працювати вдень і вночі, маючи замість їжі тільки воду та трохи конини». Скінчилися і запаси пороху.

Важке становище в козацькому таборі використала та частина реєстрової старшини, яка в свій час приєдналася до повстанців. Вона почала підмовляти козаків на угоду з Потоцьким. Частина козаків ще сподівалась домовитися з панами і прислухалася до прихильників угоди. Від цієї частини козаків і була відправлена до Потоцького депутація. В народній пісні так згадується про це:

Силу панів перебила
Голота бурлацька,
Та не хтіла в одно стати
Старшина козацька.

Козаки, що виступали проти угоди з панами, на чолі з Гунею тієї ж ночі залишили табір на Старці і вийшли на Запорожжя.

Потоцький щедро роздавав обіцянки. Він хотів якнайшвидше укласти мир, бо втрати польського війська були величезні. Козацька депутація погодилась на тім, що повстанці можуть спокійно розійтися по домівках, а найближчий сейм розгляне їхні претензії і подарує їм вольності.

Покладаючись на слово Потоцького, козаки почали великими групами залишати табір і розходитись. Але пани і на цей раз довели своє віроломство. Багато повстанців загинуло від руки жовнірів.

Після капітуляції козаків на Старці в Україні настали часи кривавого терору. Щоб придушити «дух свавілля» в народі, пани вдавалися до найжорстокіших кар. Вони спалювали цілі села і містечка, вбивали і калічили людей, незважаючи на їхній вік і стать.

Одночасно польські гетьмани поспішали відновити й укріпити Кодак. Влітку наступного 1639 року всі кріпосні роботи тут уже було закінчено. На високі вали вкотили великі гармати. Поставили пильну охорону. Перед заходом сонця ворота фортеці замикали, і ніхто вже не міг ні зайти, ні вийти навіть на випадок нагальної потреби. Вночі кріпосні вали обходили дозорці й черговий офіцер. Нікого не підпускали близько до фортеці. За 3 кілометри від Кодака збудували високу вежу, внизу біля якої завжди вартував загін жовнірів. Як тільки дозорні помічали з вежі на обрії людину, зараз же туди мчало кілька вершників. Крім того, кінні жовніри об'їжджали околиці і пильно оглядали всі балки, байраки й очерети.

За губернатора Кодака коронний гетьман призначив шляхтича Яна Жолтовського, а за коменданта - свого небожа Адама Конецпольського, який нещодавно повернувся з-за кордону, де вивчав військову справу. Губернатор повинен був наглядати за тим, щоб щороку підвищувались вали: насипалася земля не менш як на лікоть, і щоб жодної живої душі не пропускати за пороги; а коли б виявилось, що хтось пройшов водою чи берегом,

то комендант мусив сповіщати про це полковника реєстрової залоги на Запорозжі.

Скоро після цього в супроводі численного і блискучого почту до фортеці прибув сам коронний гетьман Станіслав Конєцпольський. Він уважно оглянув укріплення. Задоволений усім, Конєцпольський самовпевнено сказав, що тепер - це неприступна твердиня. Офіцери ввічливо схилили голови на знак повної згоди. Тільки один реєстровий козацький старшина, що стояв трохи осторонь, іронічно глянув на коронного гетьмана і стиха мовив по-латині: «Manus facta - manus distruo» (Рукою створене - рукою ж і руйнується). Офіцери лякливо озирнулися. Це був Богдан Хмельницький. За участь у повстанні коронний гетьман позбавив його посади військового писаря. Але козаки Чигиринської сотні на знак поваги обрали Хмельницького на свого сотника.

---

¹ Ромни, Лубни тощо належали князеві Яремі Вишневецькому.

Источник: Голобуцький. В.О. Гомін, гомін по діброві: історичні розповіді про запорозьких козаків. - Дніпропетровськ: Січ, 2003. - 207 с.

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «У панському ярмі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Поява козацтва»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Запорозька Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Повстання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Козаки на Січі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Северин Наливайко»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На суші і на морі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Тарас Трясило»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Кодацька фортеця»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Провісник бурі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «За возз'єднання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На варті»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Бурхливі часи»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Нова Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Гайдамаки»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Епілог»\)](#)

Перевод в електронний вид: Бутенко О.П.

На нашем сайте Вы можете узнать больше о казачестве:

- [Казачество](#)
- [Эпоха казачества](#)

[В случае использования материалов этого сайта активная ссылка на сайт обязательна](#)